

Prof. dr hab. Łukasz Skąpski
Akademia Sztuki w Szczecinie
Wydział Nowych Mediów, Fotografii i Filmu Eksperymentalnego
Katedra Fotografii

Recenzja pracy habilitacyjnej oraz ocena dorobku naukowo-artystycznego i dydaktycznego dr Agnieszki Rayss sporządzona w związku z postępowaniem habilitacyjnym wszczętym przez Uniwersytet im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

zgodnie z art. 219 ust. 1 pkt 2 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce oraz wnioskiem złożonym na podstawie art. 221 ust. 10 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce.

Imię i nazwisko recenzenta: Łukasz Skąpski, prof. dr hab.

Jednostka zatrudnienia: Akademia Sztuki w Szczecinie; Wydział Nowych Mediów, Fotografii i Filmu Eksperymentalnego; Katedra Fotografii

Imię i nazwisko Habilitantki: **dr Agnieszka Rayss**

Tytuł osiągnięcia naukowego (cyklu publikacji): cykl wystaw pt. „Fantomy”

Dziedzina: **Sztuka**

Dyscyplina naukowa: **Sztuki plastyczne i konserwacja dzieł sztuki**

Wykształcenie, posiadane dyplomy, stopnie naukowe lub artystyczne – z podaniem podmiotu nadającego stopień, roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej

- 1996 magister historii sztuki, Uniwersytet Jagielloński, promotor: prof. Jacek Purchla
- 2019 stopień doktora sztuki w dyscyplinie sztuki piękne i konserwacja dzieł sztuki Uniwersytet Artystyczny w Poznaniu, promotor: prof. Piotr Wołyński, tytuł rozprawy doktorskiej: *Do broni. Czy można odtworzyć historię*

Informacja o dotychczasowym zatrudnieniu akademickim

- W latach 2014 – 2023 współpracowała z Instytutem Kultury Polskiej Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie prowadziła zajęcia na kulturoznawstwie
- Od października 2020 roku jest zatrudniona na stanowisku adiunkta na Wydziale Projektowania Uniwersytetu SWPS w Warszawie.

Ocena aktywności naukowej/artystycznej

Nader pokaźny dorobek naukowo-artystyczny dr Agnieszki Rayss to wiele autorskich projektów (21) składających się z wielu publikacji książkowych i jeszcze większej ilości wystaw – oraz tych zrealizowanych w ramach kolektywu Sputnik Photos (11). Zarówno indywidualnie, jak w kolektywie autorka tworzyła prace wybijające się na polskiej i europejskiej scenie fotograficznych, zajmując czołowe miejsce w świecie polskiej fotografii.

Rozwój artystki, biegnący od fotografii reportażowej poprzez dokumentalną i zmierzający w stronę projektów artystycznych, wykorzystujących zdjęcia archiwalne czy generowane w modelach SI obejmuje tak wiele obszarów fotografii, że trudno pokusić się o jednoznaczny czy syntetyczny opis jej dorobku. Podobnie jest z tematyką jej projektów – od zainteresowań politycznych, historycznych, ekologicznych po feministyczne, archiwalne czy związane z najnowszymi wydarzeniami politycznymi (np. wojna w Ukrainie).

Należy jednak podkreślić, że niezależnie od podejmowanego tematu czy gatunku fotografii zdjęcia autorki charakteryzują się wizualną mocą, przysparzającą dr Agnieszce Rayss wielu nagród, a towarzyszy im pogłębiona refleksja teoretyczna, czemu sprzyja bez wątpienia humanistyczne wykształcenie autorki.

Dr Agnieszka Rayss fotografuje i pokazuje (często są to zdjęcia znalezione) przedmioty, których charakter odnosi się do estetyki znanej nam z historii sztuki XX wieku, i mimo że fotografowane obiekty nie były tworzone jako sztuka, w obiektywie czy użytku artystki tak się stają.

Michael Fried w artykule „Sztuka i przedmiotowość” (tłum. Krzysztof Pijarski, „Widok” 15 (2016) wprowadza termin „przedmiotowość”, który określać ma w sposób pozytywnie wartościujący sztukę minimalistów. Cytując Greenberga pisze: „granicy między sztuką i nie-sztuką należało szukać w polu tego, co trójwymiarowe, gdzie istniała rzeźba, a także wszystko to, co materialne i co nie było sztuką.” „W tym kontekście – kontynuuje Fried – fraza „kondycja nie-sztuki” oznacza właśnie to, co nazwałem przedmiotowością”. Niektóre ze zdjęć z projektu „Fantomy” Agnieszki Rayss zbliżają się według mnie do friedowskiej „przedmiotowości”. Należy tutaj dobrze zrozumieć myśl Frieda. Píše on o minimalizmie (który nazywa „literalizmem”), przeciwstawiając go modernistycznym rzeźbie i malarstwu. Odniesienia zdjęć Rayss są nie-sztuką, natomiast stopień wysycenia wizualnością, czy jakby chciał Fried, „obecnością”, często zbliża te zdjęcia do minimalistycznej poetyki. Ich nie-artystowski rodzaj i specyficzna „obecność” sprawia, że bardzo mocno działają na widza i na długo zapadają w pamięć.

Fried wiąże „obecność” z „przedmiotowością”. Nie kwestionując tej intuicji i nader trafnego według mnie terminu, wolałbym rozszerzyć rozumienie pojęcia „obecność” na inne, nie „literalistyczne” trendy – biorąc również pod uwagę wpływ czasu i przyrost nowych, ciągle „jeszcze modniejszych” zjawisk w sztuce. Istnieje pewien rodzaj jakości w niektórych – należy podkreślić – dziełach sztuki, niezależnie od epoki, gatunku, medium, itd., który w szczególny sposób przykuwa uwagę – należy podkreślić – widza *widzącego* sztukę, a więc ją rozumiejącego. Zwykle to głośniejsze niż zazwyczaj wołanie dzieła o uwagę okazuje się być artykułowane przez dzieła wybitne, które w ten sposób prezentują swoją „obecność”. Obecność ta w malarstwie nazywana była „światłem obrazu”. W przypadku fotografii trafniejszym określeniem jest jednak, w mojej opinii, „obecność”.

We wcześniejszych projektach zdjęcia Dr Agnieszki Rayss uwodziły li to sposobem obrazowania, li to niesamowitym nastrojem zdjęć. W ostatnich projektach artystka ze zdjęć nie-sztuki tworzy sztukę. Jej metodologia opiera się na umieszczaniu zdjęć we wzajemnym kontekście. Powstaje w ten sposób nielinearna narracja, sprawiająca, że widz otrzymuje szersze, a może i głębsze spojrzenie na temat podjęty przez artystkę. Ta nieoczywista w sensie racjonalnego rozumowania metoda narracyjna (niestety, już samo słowo „narracja” sugeruje linearną z natury opowieść), zarządzana jest – jak rozumiem – zarówno w procesie twórczym, jak i w odbiorze, przez prawą półkulę mózgu, odpowiedzialną za emocje. Artystka jednak potrafi tłumaczyć w swoich tekstach tę nielinearność w logicznym, koherentnym i sprawnie przeprowadzonym, linearnym wywodzie. Niewiele jest osób w polskim świecie artystycznym, które posiadały w tak zaawansowanym stopniu zdolność zarządzania nielinearną i linearną warstwą swojego dzieła.

Lista projektów, wystaw i publikacji autorskich dr Agnieszki Rayss

1. American Dream

- **2007** – rezydencja artystyczna, **Bratysława**
- Realizacja materiału: Polska, Czechy, Słowacja, Węgry, Ukraina
- **2010** – publikacja książki (Poznań)
- **2008** – festiwal **Noorderlicht Festival**, Holandia
- **2008** – **Vilnius Photo Circle**, Wilno
- **2009** – **Prague Biennale**, Praga
- **2009** – festiwal fotografii polskiej, **Kowno**
- **2010** – wystawa *Perception Meets Reality*, Belgia
- **2011–2012** – Galeria Wysokich Napięć SWPS, **Warszawa**

- **2011–2012** – Galeria pr2, **Poznań**

2. Piękne ciała

- Realizacja: hala sportowa w **Zabrze**
- Okres: ok. 2009–2010
- **2014** – **GAF – Galerie für Fotografie, Hanower**
- **2017** – festiwal **Circulation(s) – Festival de la Jeune Photographie Européenne** (Paris Cinquième Image), **Paryż**

3. Femen – do 2012

- Dokumentacja działań ruchu w Ukrainie (głównie kontekst kijowski)
- **2012** – Galeria Ra, **Kijów**
- **2012** – Fotodok, **Utrecht**
- **2012** – Gdańska Galeria Fotografii, **Gdańsk**

4. Tu się zaczyna koniec miast

- **2015** – książka autorska
- Realizacja: **Warszawa**
- **2015** – Fotofestiwal **Łódź, Łódź**
- **2016** – Miesiąc Fotografii **Bratislava, Bratysława**

5. Wspominam i płaczę za życiem – 2011–2015

- Realizacja: **Białoruś, Mołdawia, Armenia, Naddniestrze**

6. The Unicorn and Other Objects – 2015–2016

- Współpraca z muzeami w **Hamburgu**
- **2016** – **Triennale der Photographie Hamburg, Hamburg** (Altonaer Museum)

7. Gdzie jest ciało – 2017

- Projekt przygotowany dla Fundacji Archeologia Fotografii w Warszawie
- **2017** – Fundacja Archeologia Fotografii, **Warszawa**
- **2017** – festiwal Noorderlicht Nucleus
- **2018** – Galeria Prospekto, **Wilno**

8. Ostatnia rozmowa z akademikiem Sacharowem – 2015–2016

- Miejsca: **Semipałatyńsk i Kurczatow, Kazachstan**
- **2022** – publikacja książkowa
- **2018** – **Miesiąc Fotografii w Krakowie, Kraków**
- **2019** – Muzeum Fotografii, **Ryga**

9. Fiction

- **2017** – rezydencja w Chinach (różne lokalizacje)

10. Wycinki (z Magdą Hueckel)

- Galeria Wizytująca, **Warszawa**

Lista Projektów Agnieszki Rayss – chronologicznie (po doktoracie)

11. Do broni (doktorat) – do 2019

- **2019** – Galeria Centrala – Poznań

12. A więc wojna – 2019–2025

- **2019** – Instytut Fotografii Fort (Warsaw Gallery Weekend) – Warszawa
- **2020** – Gdańska Galeria Fotografii, Muzeum Narodowe – Gdańsk
- **2022** – ZAK – Centrum Sztuki Współczesnej (Zitadelle Spandau), wystawa *Ausnahmezustand* – Berlin
- **2025** – NOMUS – Nowe Muzeum Sztuki (film *Parada*, wystawa *Gościnności*) – Gdańsk

13. Padający żołnierz – 2019–2020

- 2019 – Gdańska Galeria Miejska (*Geometria wyobraźni*) – Gdańsk
- 2019 – Galeria 18A – Warszawa
- 2020 – Gdańska Galeria Fotografii, Muzeum Narodowe – Gdańsk **2020** – Gdańska Galeria Fotografii, Muzeum Narodowe – Gdańsk

14. Łuski – 2019–2020

- 2019/20 – Galeria 18A (w ramach projektu zbiorowego *Polska. Stan badań*) – Warszawa

15. Pocztówki z wojny – 2022–2024

- **2024** – prezentacja finałowa programu Archivio Lab
- **2024** – wystawa – Utrecht

16. Koniec wojny – 2023–2024

- **2024** – Społeczne Centrum Fotografii – Warszawa
- **2024** – festiwal fotograficzny – Lucca

17. Z zapisków kolekcjonera – 2019

- – projekt wydawniczy (książka-teczka)

18. 850 000 rzeczy – 2022

- – publikacja w katalogu wystawy *Stan rzeczy* – Muzeum Narodowe – Warszawa

19. Ostatnia rozmowa z akademikiem Sacharowem (kontynuacja po doktoracie) – **2022-2023**

- **2023** – Galeria ASP, wystawa i konferencja *(Nie)opowiedziane* – Gdańsk

20. Paradise (rezydencja SIM)

- **2024** – prezentacja podczas dni otwartych rezydencji – Reykjavik

21. Kamionek / Znaleźne. Przeszłość i przyszłość Kamionka – **2021-2023**

- **2023** – Muzeum Warszawskiej Pragi – Warszawa

Projekty, wystawy i publikacje w ramach Sputnik Photos (2006–2019)

1. At the Border

Projekt: publikacja – 2008

Wystawy (podróżujące):

- **2007–2009**
 - Warszawa
 - Lille
 - Gdynia

2. U (Ukraina)

Projekt i publikacja: 2010

Wystawy: prezentacje w formie wystaw

3. Stand BY (Białoruś)

Projekt i publikacja: 2012

Wystawy: prezentacje wystawiennicze

4. Archiwum Straconych Terytoriów (Lost Territories Archive, LTA) – **2008–2016**

Publikacje:

- *[Niekompletny] spis rzeczy* – 2016, Warszawa
- *Fruit Garden* – 2016, Warszawa

Ważniejsze wystawy:

- **2016/2017** – *Stracone Terytoria. Osad*, CSW Zamek Ujazdowski, Warszawa
- **2017** – *Stracone Terytoria. Nowy koniec*, Galeria Arsenał, Białystok
- **2017** – *Lost Territories. Phantom*, Mystetskyi Arsenal, Kijów
- **2017** – Odesa Photo Days, Odessa
- **2018** – *Lost Territories. Control*, Fotohof, Salzburg
- **2018** – Transphotographiques, Lille
- **2018** – *Lost Territories. Delo*, RIBOCA Biennale, Ryga
- **2019** – *Lost Territories. Palimpsest*, CONTACT Photography Festival, Toronto

5. IS (not)

Projekt i książka: 2010

Wystawy:

- **2010** – Galeria Klimy Bocheńskiej, Warszawa
- **2010** – Foto Art Festival, Bielsko-Biała
- **2011** – Gdańska Galeria Fotografii, Gdańsk
- **2011** – Galeria Sztuki, Hveragerði
- **2011** – Centrum Kultury Hof, Akureyri
- **2013** – Sirius Art Center, Cork
- **2016** – Galeria Związku Fotografów, Baku

6. Miejsce odległe – **2012**

- Wystawa: Pawilon 512, Warszawa
- Publikacja (nagradzana) 2012–2013
- **2014** – festiwal Circulation(s), Paryż

7. PSOPLAAINND / Mapping The Blind Spot

Projekt: 2014 (we współpracy z kolektywem Nophoto)

Wystawa:

- **2014** – PhotoEspaña, Madryt
- Publikacja:** zin, Instytut Polski w Madrycie

8. Strony

Projekt wydawniczo-artystyczny: 2017

Prezentacje:

- działania w przestrzeni publicznej, Warszawa

Projekty w ramach Sputnik Photos (po doktoracie Agnieszki Rayss w 2019)

9. Stracone terytoria (lost territories) – **2019–2025**

- 2019 – *Lost Territories. New End*, Międzynarodowe Spotkania Fotograficzne – Płowdiw
- 2019 – *Lost Territories. Palimpsest*, CONTACT Photography Festival – Toronto
- 2023 – projekcja podczas Les Rencontres d'Arles – Arles
- 2025 (plan) – Fotodok – Utrecht

10. Polska – stan badań – **2019–2020**

- 2019/2020 – Galeria Studio – Warszawa
- 2019/2020 – Galeria Program – Warszawa
- 2019/2020 – Galeria 18A – Warszawa

11. Odra – 2020

- Projekt interwencyjny publikowany w mediach społecznościowych (forma online, bez prezentacji galeryjnej).

Teksty i projekty badawcze

- *Sześć pudełek*, badania archiwalne i tekst poświęcony archiwum artysty – Marek Piasecki. Do wnętrza. Fotografie z lat 1954–1967, red. Anna Hornik, Marta Przybyło, Agnieszka Rayss, wyd. Fundacja Archeologia Fotografii, Warszawa 2020.
- *Przemilczana historia i przejęty mikrofon*, badania archiwalne i tekst opublikowany w Gazecie Fotograficznej – gazeta-fotograficzna.org, numer 9 | maj/czerwiec 2021, *Przemilczana praca, przejęty mikrofon*, https://gazeta-fotograficzna.org/issues/gazeta_fotograficzna-nr_9-kobiety.pdf, dostęp 15 maja 2025 r.

Udział w konferencjach

- międzynarodowa konferencja Związku Fotografów Litewskich w Nidzie (2019), prezentacja projektu *A więc wojna*
- konferencja Nie(opowiedziane) na Akademii Sztuk Pięknych w Gdańsku (2023),
- konferencja „Krajobraz polarny w dobie katastrofy klimatycznej” na Spitsbergenie (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, 2023), referat o fotografii polarnej,
- HumanTech Meetings II. Designing in the Age of AI: From User Experience to Humanity Centered Design (2024), udział w panelu nt. zastosowań AI w sztuce,
- konferencja online Reframing the Archive (2024), referat o projekcie *Fantomy*.

Stypendia

Stypendium MKiDN – 2009, 2016
Stypendium m.st. Warszawy – 2015, 2019
Stypendium Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej – 2010
stypendium KPO 2024

Prace w kolekcjach

Narodowy Instytut Kultury i Urbanistyki
Muzeum Warszawy 52
Nomus Nowe Muzeum Sztuki
Altonaer Museum, Hamburg
White and Case, kancelaria prawna
kolekcje prywatne

Ocena działalności dydaktycznej i kształcenia kadr

Poza pracą na uczelniach wspomnianych powyżej, dr Agnieszka Rayss była i jest zaangażowana w szereg niezależnych projektów edukacyjnych osobiście w kolektywie Sputnik Photos. Jest to działalność szalenie cenna dla młodych ludzi więc inicjatywy te trudno przecenić.

Informacja o osiągnięciach dydaktycznych, organizacyjnych oraz popularyzujących naukę lub sztukę

Dydaktyka

- W latach 2007–2012 współpracowała twórczo i dydaktycznie z Towarzystwem Inicjatyw Twórczych “Ę” w Warszawie,
- Brała udział w różnych cyklach warsztatowych, m.in. w Polska.doc, Fotoprezentacjach (programie, w którym bardziej doświadczony artysta obejmuje opieką debiutanta – w moim przypadku była to współpraca z Dominiką Gęsicką, która stworzyła zina inspirowanego *Złym Tyrmandą*), w programie Migawki.
- od 2010 do 2012 roku prowadzi zajęcia w Akademii Fotoreportażu (roczny kurs fotografii reporterskiej i dokumentalnej), organizowanej przez Fundację Szkolnictwo Dziennikarskie przy Instytucie Dziennikarstwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- w latach 2014–2020 prowadzi zajęcia z fotografii dokumentalnej w Warszawskiej Szkole Fotografii.
- współprowadzi Program Mentorski Sputnik Photos. Program powstał we współpracy z członkami kolektywu i co roku jest modyfikowany.
- organizuje warsztaty i wystawy w galerii Społecznego Centrum Fotografii przy Chłodnej 20 (W ciągu 12 edycji przez warsztaty przeszło ponad 150 osób).
- w latach 2014–2023 współpracuje z Instytutem Kultury Polskiej Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie prowadzi zajęcia pod nazwą „Fotografia w działaniu”. Efektem zajęć były wystawy w Galerii 513 przy Centrum Nauki Kopernik (2018) oraz w galerii Duży Pokój (2022).
- od 2020 roku pracuje jako adiunktka na Wydziale Projektowania Uniwersytetu SWPS. Przez trzy lata prowadziła Pracownię Fotografii i Wideo. Efektem jej pracy w 2022 roku była wystawa *Miejskie swawole* w Muzeum Pragi.
- prowadzi zajęcia humanistyczne
- od 2021 roku prowadzi Naukowe Koło Fotograficzne SoFoto, którego działalność co roku kończy się wystawą na terenie uczelni.

Działalność popularyzatorska

- spotkania i wykłady w instytucjach, takie jak wykład o fotografii wojennej w Muzeum Narodowym w Warszawie
- cykl *Foto update* w Muzeum Fotografii w Krakowie,
- spotkania o fotografii w Muzeum Górnośląskim w Bytomiu oraz w Muzeum Warszawy – w ramach cyklu *Rewitalizacje* organizowanego przez Filipa Springera.
- rozmowa z Karoliną Puchałą-Rojek i Weroniką Kobylińską o obecności kobiet w świecie fotografii podczas Fotofestiwalu w Łodzi (2023).
- Uczestniczy w działaniach popularyzatorskich online – np. wspólnie z Martą Przybyło z Fundacji Archeologia Fotografii w spotkaniu organizowanym przez Centrum Archiwów Społecznych, poświęconym prezentowaniu fotografii współczesnej i archiwalnej.
- udział w prezentacjach, spotkaniach i warsztatach na festiwalach fotograficznych, m.in. w Jastrzębskiej Szkole Fotograficznej (2023), na Festiwalu Fotografii Analogowej w Skoczowie (organizowanym przez lokalne Technikum Fotograficzne), i podczas Rybnickiego Festiwalu Fotografii.
- uczestniczy w wydarzeniach online, organizowanych m.in. przez stowarzyszenie Pix.House z Poznania oraz grupę Polish Women Photographers.

Działalność kuratorska

- r Agnieszka Rayss była kuratorką wystawy studenckiej *Miejskie swawole* w Muzeum Pragi (studenci SWPS), a także wystaw studentów kulturoznawstwa UW: *Horyzont* w galerii Duży Pokój (2022) oraz *Roślinne historie* w jednym z domków na Jazdowie w Warszawie (2021).
- W 2016 roku była jurorką i kuratorką w konkursie ShowOFF podczas Miesiąca Fotografii w Krakowie – kuratorowałam wówczas wystawy Weroniki Gęsickiej i Michała Siarki.
- W 2021 roku, w ramach projektu Sputnik Photos *Jak widać*, skierowanego do debiutujących fotografek, była jurorką, kuratorką i inicjatorką wystawy Natalii Sienkiewicz *Ogień* w Galerii Salwa w Warszawie.

Działalność społeczna

- Kandydatka angażuje się w działania społeczne stowarzyszenia Sputnik Photos. Przykładem może być akcja

z 2020 roku – sprzedaż sygnowanych odbitek, z której dochód przeznaczono na zakup sprzętu dla medyków na początku pandemii COVID-19.

- Wraz ze Sputnik Photos wspiera artystów z Białorusi i Ukrainy. Dwukrotnie zorganizowała „Solidarną rezydencję” – w 2021 roku dla artystów z Białorusi, a w 2022 dla artystów z Ukrainy (rezydencje były finansowane przez Fundację Współpracy Polsko-Niemieckiej).

- Od 2018 roku Sputnik Photos i Fundacja Archeologia Fotografii prowadzą Społeczne Centrum Fotografii

- W akcji „Free ID Photos” – robiła bezpłatne zdjęcia do dokumentów dla osób z Ukrainy, które po wybuchu pełnoskalowej wojny przybyły do Warszawy.

- W latach 2018–2022 była członkinią Społecznej Rady Kultury przy Prezydencie m.st. Warszawy.

- Współpracuje z grupą Polish Women Photographers, uczestniczy w publicznych spotkaniach poświęconych kobietom w fotografii – m.in. w Muzeum Narodowym w Reykjavíku (2024), na Fotofestiwalu w Łodzi (2022), czy w podcaście Moniki Szewczyk-Witek, nagrany wspólnie z Martą Przybyło.

Ocena merytoryczna wskazanego osiągnięcia habilitacyjnego „Fantomy”:

Projekt *Fantomy* dr Agnieszki Rayss wystawiany by kilkukrotnie, przyjmując różne formy ekspozycyjne, łącznie z wyborem wystawianych zdjęć:

1. Wystawa w Państwowym Muzeum Etnograficznym w Warszawie, 2022
2. Wystawa w Centrum Kultury Zamek w Poznaniu, 2023
3. Publikacja w kwartalniku „Konteksty”, 2024
4. Wystawa w galerii Chiasso Perduto we Florencji, 2025

Dr Agnieszka Rayss zaczęła pracę nad projektem podczas rezydencji artystycznej w Hamburgu, zwiedzając zaplecza Altonaer Museum i innych muzeów historycznych, fotografując obiekty „znalezione w magazynach, które zwykle miały związek z historią regionu, jednak często nie mieściły się w ramach wyidealizowanego obrazu lokalnej historii i kultury”

Zdjęcia do projektu zostały wykonane również m.in. w La Specola we Florencji, Lwowskiej Galerii Sztuki (Muzeum Sakralnej Rzeźby Barokowej), Museo delle Civiltà w Rzymie, Muzeum Anatomii we Wrocławiu, Muzeum Figur Woskowych Panoptikum w Hamburgu, Muzeum Geologiczno-Paleontologiczne w Hamburgu, Muzeum Narodowym w Reykjavíku, Muzeum Narodowym w Warszawie, Muzeum Regionalnym w Semipałatyńsku, Państwowym Muzeum Etnograficznym w Warszawie, Uniwersytecie Medycznym w Baku.

Cel pracy

„Muzeum ma władzę i moc narzucania swojej wizji odwiedzającym. Dzieli świat na kategorie. Wyjaśnia, kim jesteśmy, skąd pochodzimy i w co wierzymy. Muzeum objaśnia historię i opowiada o sekwencji wydarzeń. Niektóre obiekty świadczą o czasach, w których nauka i antropologia były powiązane z ideą hierarchii kultur. Perspektywa ta została zdefiniowana przez ideę, że kolonializm był narzędziem do wprowadzania cywilizacji do kolonii” – pisze dr Agnieszka Rayss. Autorka sytuuje swój projekt w nurcie fotografii krytycznej – jej długoletnie zainteresowanie – i jak się wydaje, fascynacja – zbiorami muzealnymi i archiwami wynikają ze zdystansowanego stosunku do instytucji muzeum i jej polityk narracyjnych. Realizując „Fantomy” artystka wzięła jako twórczyni udział w dyskusji o „nowej muzeologii”, krytycznie odnosząc się do muzealnych „celów politycznych, absolutyzowania narracji” zamkniętych w eksponowanych kolekcjach, „stanowienia hierarchii czy wykluczania, obiektywizowania zarówno narracji historycznej, jak i kanonów artystycznych”. To, co powyższe, wyczytać można jednak bardziej z tekstu autoreferatu artystki niż z materiału fotograficznego, który według mnie pozbawiony jest ideologicznej jednoznaczności – a w każdym razie nie jest analogonem wykładni tekstu.

Metodologia

Artystka prowadzi swoje projekty dwutorowo, o czym wspominam w omówieniu jej twórczości. Łącząc nielinearną narrację wizualną z linearnym wywodem opisu projektu trafia zarówno do widza jak i czytelnika (nie wdając się w szerszy wywód, w mojej opinii odbiorców sztuki można podzielić na takie właśnie podgrupy). O projekcie *Fantomy* autorka pisze: „Rezygnuję z linearnej narracji chronologicznej czy podziału na działy (np. etnografia, historia naturalna, sztuka) na rzecz swobodnych skojarzeń wizualnych. Taka strategia pozwala wydobyć na jaw ukryte ramy kolejnej „polityki muzealnej”: pokazuje, że każda wystawa jest wynikiem pewnej polityki pamięci, systemu władzy nad tym, co uznajemy za warte pamiętania.”

Innowacyjność i istotny wkład w rozwój dyscypliny

W dziedzinie sztuki każde wybitne dzieło, a za takie uważam projekt *Fantomy* Agnieszki Rayss, należy uznać za innowacyjne i bezprzedmiotowe byłoby według mnie tłumaczyć, dlaczego tak jest w istocie. Osobiście nie znam w Polsce ani twórcy, ani twórczyni, którzy by osiągnęli podobne mistrzostwo w nielinearnej narracji fotograficznej. Maestrię tę można uznać za innowacyjność, a bez wątpienia należy uznać za istotny wkład w rozwój dyscypliny sztuk plastycznych (nie jestem jednak pewien, czy również konserwacji dzieł sztuki).

Ocena poprawności formalnej i merytorycznej

Poprawność formalną i merytoryczną projektu *Fantomy* powinienem ocenić bardzo wysoko, chociaż w kontekście tego, co napisałem o maestrii dr Agnieszki Rayss, ocenianie „poprawności” (szczególnie w dziedzinie sztuki) będzie raczej dezawuuującą, niż pochlebną opinią, wolalbym więc tu nie używać określenia „poprawność”. Wolę określenie *maestria formalna i merytoryczna*.

Treść, krytyczna dyskusja i uwagi:

Autorka analizuje instytucję muzeum jako organ polityczny, którego oficjalnym celem jest gromadzenie wiedzy, natomiast tym ukrytym jest realizacja „naszej”, jak to określa (rozumiem, że eurocentrycznej czy narodowej), polityki pamięci.

Zbiór obiektów, które wybrała do „swojej” kolekcji cofa się w swoim charakterze (w sensie kolekcji muzealnej) do Wunderkammer, niehierarchizowanej kolekcji osobliwości, co prawda w tym przypadku pochodzącej ze zbiorów muzealnych, jednak nie prowadzącej żadnej zaplanowanej – ideologicznej, jakby zapewne chciała autorka – narracji. To powiedziawszy natychmiast zaprzeczę temu stwierdzeniu: 1. jak wyjaśnia autorka w autoreferacie, tworząc kolekcję prowadzi swoją, antynarracyjną i antyhierarchiczną politykę, którą trudno określić jako pozbawioną ideologii; 2. jeśli potraktować – a z przyczyn oczywistych jesteśmy zmuszeni to zrobić – ten autorski zbiór jako dzieło sztuki, to bez wątpienia narracja ta jest zaplanowana – i celowo w sposób antyhierarchiczny.

Jaka jest więc logika artystyczna tego zbioru?

Artystka pokazuje przeważnie przedmioty, które nie są sztuką (zdarzają się jednak czasem rzeźby, różnego rodzaju obrazy czy przedmioty sztuki dekoracyjnej, jak ozdobne kafle), lecz ze sztuką, którą znamy z historii sztuki XX wieku się kojarzą. Znajdziemy tam nawiązania do minimalizmu (zdjęcie pustej, czerwonej ściany), ambalażu (rzeźby opakowane w bezkwasową, białą tkaninę bawełnianą, rusztowania na budynkach opakowane tkaniną) i cały arsenał artefaktów przypominających te używane lub wytwarzane przez artystów ostatnich dekad, takich jak preparaty anatomiczne, polichromowane antropologiczne odlewy głów różnych typów ludzkich, odlew torsu ciemnoskórej kobiety, kończyny ludzkie z drewna, makieta wulkanu, makieta budynku, zdjęcia architektury czy anonimowych wnętrz, obiektów zmultiplikowanych (poduszki ułożone w pionową ściankę na ławce), wypchana żyrafa, współczesne obrazy batalistyczne, ponumerowane kamienie w murze, szklane słoje z egzotycznymi rybami w formalinie, sznur z ludzkich włosów i wiele innych. „Na fotografiach pojawiają się też „obiekty pomocnicze” muzealnej scenografii, takie jak: manekiny, półki magazynowe, skrzynie transportowe czy stare etykiety.” – pisze autorka.

Tak więc mimo deklaracji autorki o niehierarchicznych kryteriach doboru fotografowanych obiektów, panuje tu logika i – jednak – hierarchia stworzona przez dwudziesto- i dwudziestopierwszowieczny kanon sztuki współczesnej. A jeśli nie aż przez kanon, to przez dobrze zakorzoną praktykę twórczą.

Czy to źle?

Wręcz przeciwnie. Asocjacje ze sztuką współczesną wyłaniające się z pamięci widza *Fantomów* sprawiają, że 1. projekt jest dla niego zrozumiały; 2. może on, podobnie jak ja, czerpać z jego oglądania estetyczną satysfakcję. W moim odbiorze zdjęcia *Fantomów* to również fantomy sztuki współczesnej.

Być może zresztą autorka jest świadoma swojego forsowania atlantyckiej estetyki, gdy zadaje pytanie: „czy muzeum może być instytucją neutralną, czy też zawsze działa w określonym kontekście politycznym i ideologicznym. Czy możliwe jest pokazanie kolekcji bez narzucenia opowieści? *Fantomy* sugerują, że każda muzealna opowieść ma swoje cienie – przemilczane historie i przedmioty, które choć schowane, nadal wpływają na znaczenie całości”.

Konkluzja recenzji

Biorąc pod uwagę wybitne dokonania twórcze, bogaty dorobek naukowo-dydaktyczny oraz wysoką wartość merytoryczną „osiągnięcia habilitacyjnego” wskazanego przez Panią dr Agnieszkę Rayss, stwierdzam, że dokonania te w pełni i z nawiązką uzasadniają jej wniosek i wnoszę o nadanie jej stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie *sztuki*; w dyscyplinie *sztuki plastyczne i konserwacja dzieł sztuki*.

Łukasz Skąpski, 2026

Smolin, 22. 02. 2026 Łukasz Skąpski